

TEREBINTH

Tussen bronnen
en beken:
Bronbeek

Hoezo
Santo subito?
Bij het overlijden
van de paus

JUNI 2005

Graven op Internet

Naar aanleiding van de column Graven op internet van december 2004 kreeg ik een (virtuele) uitnodiging voor een bezoek aan de website van de Nieuwe Ooster, 'begraafplaats, crematorium en gedenkplaats'. Een website boordevol prachtige foto's, een rijke geschiedenis, een rubriek nieuws en wat er Anno Nu allemaal mogelijk is. Er is zelfs de mogelijkheid om een prachtig geschreven brochure over de monumentale bomen die op het park aanwezig zijn, te downloaden, 'zodat bezoekers ook op een andere manier onze schitterende begraafplaats bezoeken' schrijft Maya Kukupessy in haar mail. De site oogt stemmig met grijs als basiskleur en is rijk voorzien van actuele en historische foto's. Het duurt even voordat je door hebt dat als je op de foto klikt, de onderschriften – helaas niet bij alle foto's - verschijnen. De Nieuwe Ooster presenteert zich op deze site als een begraafplaats 'anno nu, sinds 1894'. Het laatste jaartal verwijst naar het jaar waarin de Nieuwe Oosterbegraafplaats officieel werd geopend. Het is een genoegen om over de site te dwalen, de tekstjes te lezen en te mijmeren of je nu een koopgraf neemt of kiest voor een crematie op zaterdag. Soms bevangt me even de gedachte: het lijkt wel een vakantiepark. De Nieuwe Ooster bezit een imposante collectie bomen die in het door de bekende landschapsarchitect L.A.Springer aangelegde park staan. Een speciale bomenroute voert door het arboretum langs de indrukwekkende verzameling monumentale bomen en oude graftombes. De route is vanaf de site te downloaden.

Ook Gé Tol van de Stichting Oude Begraafplaatsen Deventer reageerde. De stichting is opgericht met als doel de vele historisch waardevolle graven en begraafplaatsen in en rond Deventer te behouden en heeft de gesloten Oude Algemene Begraafplaats aan de Diepenveenseweg (1831-1918) sinds 1992 in beheer. De begraafplaats, de grafmonumenten, het groen en de twee beheerderwoningen zijn tot Rijksmonument verklaard. Mede hierdoor behoudt de plek zijn unieke sfeervolle karakter. De site oogt in vergelijking met die van de Nieuwe Ooster sober maar biedt veel informatie over geschiedenis, flora en fauna en bekende Deventenaren, zoals de familie Bussink (Deventer koek), Ankersmit (textiel) en Joost Hiddes Halbertsma (dominee-schrijver). En de begraafregisters zijn online te raadplegen. De aangekondigde wandelroute is helaas niet meer dan een plattegrond. Het leek me aardig om aan de hand van een aardige route te dwalen over de begraafplaats en meer te weten te komen over de monumenten.

Links

De Nieuwe Ooster, www.denieuweooster.nl
SOBD, www.sobd.nl

Bartho Hendriksen, b.w.hendriksen@planet.nl

(advertenties)

www.rouw.nl / www.crematorium.nl / www.begraafplaats.org én

www.uitvaartinformatie.nl

Uitvaart Internet Diensten

P. Moreelsestraat 30, 8932 HS Leeuwarden T. (058) 213 97 07 / F. (058) 216 01 94 / E. info@uitvaartinformatie.nl

Op onze sites bieden wij onafhankelijke informatie over de uitvaart. Bezoekers (inmiddels meer dan 500.000 per jaar) kunnen o.a. via onze uitvaart-encyclopedie informatie vinden over tal van zaken rondom een uitvaart. Voor een aantal onderwerpen hebben we gespecialiseerde sites gemaakt.

Onze sites bieden uitvaart-ondernemingen, verenigingen en stichtingen de mogelijkheid tot adverteren en informeren.

Uniek is dat u **via deze sites** de adressengids voor de uitvaartbranche kan vinden

Kijk op onze 4 internetsites (de www-adressen staan hierboven).

Adverteren:

In de adressengids vanaf 65,- euro p.j.
Vermelding en een link op de Homepage vanaf 95,- euro per jaar.

Inhoud

Het monument voor de slachtoffers van de Birma-Siam spoorweg te Bronbeek

Santo subito	20
Wim Cappers vraagt zich in dit artikel af hoe het komt dat in Nederland met enige bevreemding werd gereageerd op de oproep van de duizenden aanwezigen op het plein bij de Sint Pieter ter gelegenheid van de begrafenis van de paus om onmiddellijke heiligverklaring van de overleden kerkvorst.	
Verenigingsnieuws	22
Van bronnen en beken	24
Liesbeth Brama laat zien dat de geschiedenis van de Nederlanders in het voormalig Nederlands-Indië op de voet te volgen is aan de hand van de vele gedenktekens rond Bronbeek, onder anderen die voor de slachtoffers van de beruchte Birma-Siam spoorweg.	
Publicaties	28
Excursies	30
Agenda	32

Van de gastcolumnist

De Tweede Wereldoorlog herdenken, heeft dat nog zin? De kwestie is dit jaar, precies zestig jaar na de bevrijding, niet aan de orde. Maar naarmate de tijd verstrijkt zal de vraag steeds vaker gesteld worden. Niet door degenen die de oorlog hebben meegemaakt, voor hen is het ieder jaar weer alsof het gisteren gebeurde.

De zin van deze jaarlijkse herdenking laat zich in vier woorden samenvatten: nooit vergeten, nooit weer.

Daarom luidt elk jaar op 4 mei de zware Bourdonklok op de Waalsdorpervlakte. Bij de ingebruikname van de klok in 1959 zei de burgemeester van Den Haag dat het executieterrein hiermee een stem had gekregen die verkondigde dat de vrijheid een broos bezit kan zijn, dat offers eist tot in de dood.

Grafmonumenten voor omgekomen militairen en burgers, verspreid over begraafplaatsen in het hele land, verkondigen dezelfde boodschap. Daarom moeten we oppassen dat deze graftekens op den duur niet verdwijnen. Over militaire graven waakt de Oorlogsgravenstichting, maar wie waakt over de burgergraven? Dat is mogelijk een taak voor de Terebinth die daarmee kan voorkomen

dat deze tekens, en daarmee de verhalen, uit ons nationale geheugen verdwijnen.

Zoals het verhaal van de student Maarten Pronk, lid van het verzet, op 13 januari 1944 gefusilleerd op de Waalsdorpervlakte, begraven op de gemeentelijke begraafplaats aan de Kerkhoflaan in Den Haag. Zoals de verhalen van de joodse mannen, vrouwen en kinderen die naar Sobibor, Auschwitz of Bergen Belsen zijn gedeporteerd en niet teruggekeerd. Steen na steen op de joodse begraafplaats van Wassenaar vermeldt hun namen.

Tijd sleep mij een bril, dichte Willem Jan van Wijk. Graftekens zijn als door de tijd geslepen brillen. Wie er jaarlijks doorheen kijkt, zal nooit meer vergeten. Als genoeg mensen dat doen, zal de geschiedenis zich misschien, wellicht, nooit meer herhalen.

Rita Hulsmans

TEREBINTH JUNI 2005

Colofon

TEREBINTH

TIJDSCHRIFT VOOR
FUNERAIRE CULTUUR

JAARGANG XIX

NUMMER 2

JUNI 2005

Terebinth is het tijdschrift van Vereniging de Terebinth. Het verschijnt vier keer per jaar.

Lidmaatschap en abonnement

Het lidmaatschap kost personen minimaal € 19,50, elke huisgenoot € 8 en organisaties € 60,- per jaar. Bibliotheken kunnen zich op het tijdschrift abonneren voor € 19,50. Het geld kan worden overgemaakt op gironummer 335536 van Vereniging de Terebinth te Rotterdam. Na 1 juni is nog slechts de helft van het bedrag verschuldigd. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij vóór 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen. Losse nummers van de Terebinth kosten 2,50 euro per exemplaar plus verzendkosten.

Terebinthbureau

Henk van Laar,
Molenweg 2, 3911 SH Rhenen
tel: 0317-616072,
hendrik.van.laar@hetnet.nl
www.terebinth.nl

Kopij

Kopij wordt in Word via e-mail aangeleverd bij de redactie. Scherpe, contrastrijke foto's worden of via e-mail of op papier aangeleverd. De inleverdata voor 2005 zijn 24 juli en 23 oktober. De verschijningsdata zijn 1 september en 1 december.

Redactieadres:

Rita Hulsmans
Postbus 85177, 3009 MD Rotterdam
terebinth@box.nl

Advertenties en inlegvellen

Ineke Verbeek: 070-3861256

Redactie:

Sytze de Boer, Wim Cappers, Bartho Hendriksen, Rita Hulsmans, Bert Pierik en Ineke Verbeek.

Overnemen artikelen en illustraties alleen na vooraf gegeven schriftelijke toestemming van de redactie. Illustraties: p.20 Wim Cappers, voorpagina en p.24 Liesbeth Brama, p. 31 en p. 32 Meindert Stokroos, achterpagina Bert Pierik

Eindredactie: Ineke Verbeek
Hoofdredactie: Wim Cappers
ISSN: 1382-5259

Opmaak en productie:
Uitgeverij Ger Guijs, Rotterdam

Hoezo, Santo subito?

'Alle wegen leiden naar Rome', zo luidt een gezegde. Rome was ooit hoofdstad van het Romeinse rijk. Nog steeds is Rome het centrum van de rooms-katholieke kerk. Na het overlijden van Johannes Paulus II kwamen mensen uit de hele wereld naar Rome voor zijn begrafenis. Alleen de weg van Nederland naar Rome werd weinig gebruikt. De moeizame relatie tussen ons land en de paus blijkt uit het verschil in funeraire cultuur.

In 1947 reisde de jonge Poolse priester Karol Wojtyla door Nederland. Hij karakteriseerde de lokale katholieke kerk als in zichzelf gekeerd en weinig spiritueel. Indirect karakteriseert zijn uitspraak ook de katholieke kerk in Polen.

Geharnast geloven

De grondslag voor het Nederlandse katholicisme ligt in de protestante Reformatie. In de Republiek mochten katholieken hun godsdienst niet openlijk belijden. Na het herstel van de bisdommen in 1853 moest de katholieke kerk vanaf de grond worden opgebouwd. Aangezien Nederland in politiek-sociaal opzicht een land van minderheden was, gaven protestanten, katholieken, liberalen en socialisten hun identiteit vorm in zuilen. De emanciperende katholieken organiseerden zich door het bouwen van kerken en het stichten van verenigingen. In het overwegend protestantse Nederland kreeg de katholieke organisatie zo snel een eigen gezicht.

Deze katholieke identiteit werd ook zichtbaar op funerair vlak. Nederlandse katholieken kregen na hun overlijden niet alleen een requiemmis in een kerk, maar ook een begrafenis op een gewijde begraafplaats. Het kruis symboliseerde het geloof in de opstanding uit de dood.

Het was dit weinig verinnerlijkte katholicisme, dat Wojtyla tijdens zijn bezoek aan Nederland in 1947 opmerkte. Teruggekeerd in eigen land moest hij ervaren, hoe de Sovjetunie aan het begin van de Koude Oorlog aan het door en door katholieke Polen een communistische dictatuur oplegde. Desondanks bleef de machtige katholieke kerk een belangrijk forum voor de ideologische strijd tegen het communisme. Mede hierdoor

kenmerkte het Poolse katholicisme zich door een conservatieve geloofsopvatting.

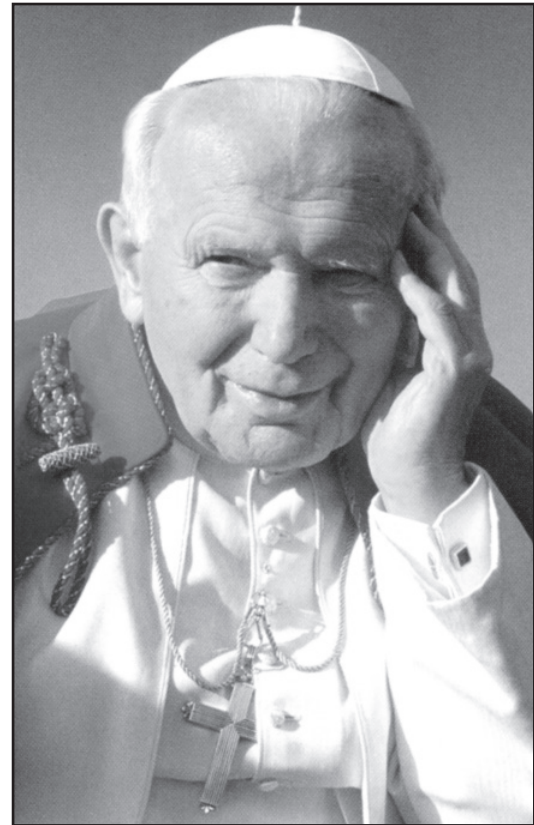
Ontzuiling in Nederland

Intussen kwamen er barsten in de Nederlandse zuilen. Reeds in 1954 verboden de Nederlandse bisschoppen katholieken via een mandement de omgang met andere zuilen. De jaren zestig boden nieuwe kansen voor een praktischer geloofsinvulling. Het Tweede Vaticaans Concilie in de jaren 1962-1965 opende de dialoog tussen geestelijken en leken binnen en buiten de kerk. De Nederlandse bisschoppen sloten in de periode 1966-1970 hierop aan tijdens het Pastoraal Concilie. Daar kregen leken onder wie vrouwen inspraak. Zij vroegen kerkelijke instemming voor het gebruik van voorbehoedmiddelen. Priesters zetten vraagtekens bij het celibaat.

Nederlandse katholieken verlangden niet alleen op seksueel vlak, maar ook ten aanzien van het levenseinde een progressieve ethiek gebaseerd op de voortschrijdende medische kennis. In 1981 werd abortus provocatus wettelijk toegestaan. Uiteindelijk maakte de wetgever euthanasie in 2001 eveneens mogelijk.

Cultuur van de dood

Al in 1970 had Rome duidelijk gemaakt, dat er grenzen waren aan inspraak en modernisering, door de conservatieve kapelaan A. Simonis tot bisschop van Rotterdam te benoemen. Deze behoudende opstelling

versnelde hooguit de ontzuiling en de leegloop van de vooral op uiterlijkheden gebaseerde katholieke kerk in Nederland.

Toen Wojtyla, die in 1978 tot paus was gekozen, in 1985 als Johannes Paulus II opnieuw Nederland bezocht, waren niet zijn preken spraakmakend, maar een passage uit de toespraak van een vrouwelijke vrijwilliger. Hedwig Wasser hield de paus in een zelf ingelaste passage voor, dat Rome vrouwen, homoseksuelen, ongehuwd samenwonenden, gescheiden mensen en gehuwde priesters niet moest buiten sluiten. De conservatieve kerkvorst hield echter vast aan de traditionele seksuele moraal.

Johannes Paulus II was even behoudend ten aanzien van het levenseinde. Hij karakteriseerde de Nederlandse praktijk rond abortus en euthanasie als de cultuur van de dood. Door het lijden en het levenseinde zoveel mogelijk buiten te sluiten, werd hun slagschaduw op het dagelijks leven slechts groter.

*Johannes Paulus II
(Karel Wojtyła)
1920-2005*

*Almachtige en barmhartige God,
Gij schenkt uw genade aan iedere tijd.
Wij danken U voor het leven van
paus Johannes Paulus II, die uw Kerk is
voorgegaan als priester, herder en profeet
en voor de wereld een getuige is
geworden van uw waarheid omtrent de
waardigheid van iedere mens,
naar uw beeld en gelijkenis geschapen.
Op voorspraak van Maria,
de Moeder van de Kerk, vragen wij U:
neem hem op in uw vreugde
en geef dat uw kinderen U overal in Geest en
waarheid aanbidden
en aan iedere mens de Blijde Boodschap
verkondigen van het leven.
Door Christus, onze Heer, Amen.*

Cultuur van het leven

In maart 2005 was de paus stervende. Veel Nederlanders keken op Eerste Paasdag met weerzin naar de televisiebeelden van het van pijn vertrokken gezicht van de paus, die de zegen Urbi et Orbi niet meer kon uitspreken. Nederlanders zien menselijk lijden doorgaans slechts in de beslotenheid van ziekenzalen en verpleeginrichtingen. Waarschijnlijk weigerde Johannes Paulus II zich nogmaals te laten opnemen om ethische complicaties rond zijn overlijden te vermijden.

Nadat de paus op 2 april was overleden, spraken ook Nederlanders hun waardering uit voor zijn bijdrage aan de teloorgang van het communisme. Vanwege zijn conservatieve opvattingen over seksualiteit en dood was het oordeel over zijn pontificaat hoofdzakelijk negatief. Nederlanders zagen echter met stijgende verbazing, hoe de rest van de wereld rouwde om het heengaan van een groot spiritueel leider. Vooral de emotionele reactie van vele jongeren werd ongewoon gevonden. Voor de bijzetting op 9 april kwamen uit de hele wereld gelovigen en wereldleiders in Rome samen. De

belangstelling uit Nederland bleef gering. Het wegblijven van koningin Beatrix als staatshoofd was typerend.

De blijde boodschap van het Heilig Evangelie op de doodkist was duidelijk. Was er eerst droefheid om zijn heengaan, nu overheerste de vreugde om zijn overgang naar het eeuwige leven. Anders dan de persoonlijke uitvaart, die in het geïndividualiseerde Nederland aan een opmars bezig is, kende de requiemmis het vertrouwde verloop. Slechts even moest kardinaal J. Ratzinger als voorganger de regie overgeven aan de talrijke Polen en andere aanwezigen, toen ze 'santo subito' scandeerden. De smeekbede om Johannes Paulus II subiet heilig te verklaren, maakte het raadsel rond zijn persoon voor de gereserveerde Nederlanders nog groter.

Heiligengraven

Voor Nederlandse katholieken, die sinds de pauselijke goedkeuring in 1963 steeds vaker kozen voor crematie was het belang van zijn begrafenis in de grafkelder van de Sint Pieter wellicht nog moeilijker te bevatten. Het stoffelijk overschot van Johannes Paulus II kwam te liggen vlakbij de relieken van Sint Petrus. Overleveringen en onderzoeken betreffende diens dood en begrafenis doen namelijk een groot beroep op de kracht van het geloof.

Als plaatsbekleder van Christus bezocht Petrus ook Rome om het christendom te verkondigen. Na de brand van Rome in 64 liet keizer Nero christenen als zondebok doden. Zo zou Petrus zijn gekruisigd in het circus van Nero, gelegen buiten Rome ten westen van de Tiber op de Vaticaanse heuvel. Petrus is niet begraven in een christelijke catacombe, maar op een bovengrondse Romeinse begraafplaats, die zich eveneens op de Vaticaanse heuvel bevond. Uit inscripties blijkt, dat reeds aan het eind van de 1ste eeuw christenen zich bij zijn martelaarsgraf lieten begraven.

Ter ondersteuning voor de bouw van mausolea metselde men rond 160 een muur op de begraafplaats. Het belang van het graf van Petrus blijkt uit het feit, dat op die plaats in de muur een

ruimte werd uitgespaard, dat door een kapelletje werd gemarkeerd. Tijdens het keizerschap van Constantijn de Grote stopten de christenvervolgingen en werd in 324 begonnen met de bouw van een basiliek op de begraafplaats. Het altaar kwam boven zijn laatste rustplaats te staan. In deze grafkerk en de grafkelder kregen in de loop der eeuwen tientallen al dan niet heilig verklaarde pausen als opvolgers van Petrus een rustplaats. Ook het altaar van de huidige basiliek, waarvan de bouw in 1506 begon, kwam boven het graf van Petrus te liggen.

In 1939 gaf Pius XII opdracht voor een archeologisch onderzoek naar het graf van Petrus. De onderzoekers vonden onder de grafkelder veel christelijke inscripties, waaronder één met de beginletters van Petrus, een zuiltje van het kapelletje en enkele botten. Deze zouden hebben toebehoord aan een man, die ruim zestig jaar oud was geworden. Paus Paulus VI verklaarde in 1968, dat de botten aan Petrus hadden toebehoord.

Nu rust Johannes Paulus II vlakbij Sint Petrus. Vele Polen en andere katholieken zullen een pelgrimage naar zijn graf maken. Wellicht zullen Nederlanders zich vooral als toerist bij hen voegen. Mocht Benedictus XVI zijn voorganger snel heilig verklaren, dan zullen Nederlandse katholieken opnieuw verbaasd zijn, dat Johannes Paulus de Grote, zoals hij al is genoemd, wordt toegevoegd aan de litanie van alle heiligen. Het typeert het verschil tussen het spirituele en het praktische, dat de funeraire cultuur in Rome en Nederland kenmerkt.

Wim Cappers

Bestuurfuncties

Voorzitter: Frank Keene, 023-5290919,
e-mail: keene@ciscon.nl
 Secretaris: José Hageman, 0183-633381,
e-mail: jjjp.hageman@planet.nl
 Penningmeester: Thijs IJzerman, 050-3119707,
e-mail: thijs.ijzerman@planet.nl

Van de bestuurstafel

Heidedag bestuur

Op zaterdag 12 maart heeft het bestuur een hele ochtend vergaderd over vooral de plannen rond de PR. Hans Schuttevaar had hier een aantal stukken voor aangeleverd en geprobeerd moest worden nu samen een actieplan op te zetten, ook met het oog op de Algemene Vergadering. Een conclusie was wel dat niet een bestuurslid deze taak op zich moest nemen, maar dat dit idee gedragen moest worden door iedereen, bestuursleden en reco's. Vooral de reco's zouden op dit gebied meer kunnen doen door bijvoorbeeld een stand op Open Monumentendag in te richten rond de Terebinth en de activiteiten van de vereniging te belichten. Het blijkt dat dergelijke plaatselijke acties meer rendement opleveren dan hele dagen staan op dure beurzen.

De (buitenlandse) reizen en excursies leveren veel enthousiaste mensen op. Ook de publicaties in de Funeraire Reeks leveren naamsbekendheid op. Wel zou het bestuur meer gebruik moeten maken van de website.

Op deze vergadering maakte ook Ella Eefting kennis met het bestuur. Zij was na enige aarzeling toch bereid zich kandidaat te stellen voor het bestuur, nu bestuurslid Ineke Verbeek niet meer herkiesbaar was.

Kort verslag Algemene Vergadering op zaterdag 16 april te Hilversum

Mededelingen

Voorzitter Frank Keene moest helaas beginnen met twee niet zo prettige berichten.

Eerst gaf Leon Bok, onze Beco-Reco, een verklaring af waarom hij zich genoodzaakt zag zich na 14 mei, de volgende reco-bijeenkomst, terug te trekken uit die functie. Het is moeilijk enthousiast te blijven als een aantal reco's zo vaak niet komen of niets van zich laten horen. Maar voor hem is het belangrijkste een persoonlijke reden: zijn gezondheid.

Het tweede bericht betrof het feit dat Ella Eefting na rijp beraad toch afzag van een plaats in het bestuur.

Verslag van de ledenvergadering 2004

Het verslag werd uiteindelijk goedgekeurd na enkele wijzigingen.

Jaarverslag 2004

Maar aanleiding van het jaarverslag ontstond een korte discussie of het nu wel of niet zinvol was voor excursies de plaatselijke pers uit te nodigen. Dit blijkt eigenlijk nauw samen te hangen met de plaatselijke bekendheid van de betrokken reco. Toch levert ook een bericht in de pers naamsbekendheid op voor de vereniging.

Samenstelling bestuur

Ineke Verbeek trad regulier af. José Hageman neemt nu haar taak als secretaris over.

Archief

José Hageman legt uit waarom het bestuur er voorlopig de voorkeur aan geeft te werken aan het archief zoals voorgesteld in haar stuk. Er is samenwerking met het NUM, maar ons bezit aan boeken is minimaal vergeleken bij wat er nu al bij het NUM aanwezig is. Om alle uitgeknipte artikelen bruikbaar te maken voor het archief zou eerst een aantal rubrieken moeten worden opgezet. Artikelen kunnen dan gescand en opgeborgen worden onder deze rubrieken. Bovendien zou er dan toch van elk artikel een korte inhoud moeten komen zodat gebruikers weten waar de artikelen over gaan. En dit is dan nog een zeer eenvoudige opzet. Er is dan bijvoorbeeld nog geen sprake van kruisreferenties, waarbij vanuit het ene artikel verwezen kan worden naar alle verwante teksten over dat specifieke onderwerp. Het bestuur houdt zich natuurlijk aanbevolen voor een vrijwilliger die dit op zich wil gaan nemen.

Het secretariaatsarchief gaat naar het kantoor in Rhenen en wordt niet langer van secretaris op secretaris overgedragen.

Er zijn geen vragen naar aanleiding van het voorliggende stuk of Josés betoog.

Na sluiting van de vergadering en na een gezamenlijke broodmaaltijd vertelde de heer R.Cortissos over de geschiedenis van de Portugese joden in Nederland.

Regionieuws

José Hageman – bestuurslid

Gemeente Woudrichem:

De baarhuisjes in de gemeente Woudrichem zijn omgebouwd tot Columbarium. Dit was destijds een idee van Wim Vlaanderen.

Gemeente Gorinchem:

Letters zijn zwart gemaakt op joodse graven. Het Israelitisch Kerkgenootschap is gevraagd om de teksten te vertalen

Oude Algemene Begraafplaats Gorinchem:

De oude algemene begraafplaats heeft geld gekregen voor groenbeheer.

Laura Fokkema – regio 12 (Utrecht)

Nederlands-hervormde Begraafplaats in Vleuten: Een plaatselijke hovenier heeft een ontwerpplan gemaakt voor de begraafplaats en zal deze tevens aanleggen en onderhouden. De historische vereniging heeft de Terebinth om advies gevraagd met betrekking tot het ontwerp.
Oude Algemene Begraafplaats Driebergen: Iemand uit de gemeente Driebergen-Rijssenburg heeft de Terebinth om advies gevraagd wat te doen met deze begraafplaats. Het onderhoud is een beetje achterstallig. Maar ze willen zeker weten dat het de moeite waard is om zich in te zetten voor deze begraafplaats. Laura gaat een waardestelling schrijven voor deze begraafplaats.

Hans de Ruiters – regio 14 (Kop Noord-Holland).

Historische begraafplaats Buiten de Kaag, Texel: De steen van “de kastelein van het Eilandse huis” was gebroken en is inmiddels gelijmd en in het nieuwe inrichtingsplan geplaatst. Er kan nu niet meer gevoetbald worden. Het terrein is toegankelijk gemaakt vanaf de openbare weg.
Obdam, Hensbroek: Er is een vraag gesteld door de gemeente Obdam wat het gaat kosten als de Terebinth hier een advies wil geven. Hans stelt de vraag tijdens de vergadering hoe hiermee om te gaan.
Antwoord Leon: Geef aan dat je vrijwilliger bent en dat je onkosten gedeclareerd wilt hebben. Verder geeft hij aan dat in het Vademeccum een en ander opgenomen is hoe te handelen.

Anita van Breugel – regio 15 (Noord-Holland Midden)

Begraafplaats Heiloo: Het oude gedeelte stamt uit de 20ste eeuw. De begraafplaats is landelijk aangelegd en er staan onder anderen blauwe hardsteen monumenten. Deze begraafplaats komt op de gemeentelijke monumentenlijst.
Oude abdij, Egmond-binnen: Ook hier is de situatie zo dat de abdij en de muren op de monumentenlijst staan en de begraafplaats niet. Het kerkbestuur ziet geen brood in de begraafplaats. Maar misschien komt deze toch op de gemeentelijke monumentenlijst.

Beerend Wietsma - regio 15 (Noord-Holland Midden)

Wormerveer, Oude Begraafplaats: Op 29 oktober 2004 werd de Oude Begraafplaats (1867) opnieuw in gebruik genomen. In de toekomst mag er weer begraven worden maar wel met beperkingen aan het monument. Aan de plechtigheid ging een broodmaaltijd voor genodigden vooraf, waaraan de voorzitter van de Terebinth Frank Keene en Berend Wietsma hebben deelgenomen. Na de maaltijd ging men naar de begraafplaats, waar zich al honderden belangstellenden hadden verzameld. Er werden enkele toespraken gehouden en door kinderen korte gedichten voorgelezen. Daarna werd een obelisk onthuld

als gedenkteken aan deze opening. Deze werd geschonken door de plaatselijke steenhouwer Cees Woud. De begraafplaats was verlicht met zo'n 200 waxinelichtjes. Het was stil weer en het was een prachtig gezicht. De begraafplaats wordt opgeknapt door een werkgroep van de historische vereniging Wormerveer. Deze heeft daar een behoorlijke klus aan.

Harry Boelé - hulpreco regio 16 (Agglomeratie Haarlem)

Haarlem, Kleverlaan: Wederom dreigen er bezuinigingen voor deze begraafplaats. Mogelijk leiden die tot een sluiting van de begraafplaats. Er is sprake van onderbezetting om de begraafplaats kostendekkend te houden. De aankleding van de rooms-katholieke kapel op de begraafplaats is gereed.
Haarlem: Op het terrein van het Johan Enschedé-complex zijn stoffelijke resten gevonden. Deze liggen nu ergens in een depot. Deze kunnen eventueel op de Kleverlaan herbe-graven worden. Deze optie heeft de gemeente momenteel in beraad.
Haarlem Noord, Crematorium: Dit crematorium draait nog steeds niet echt. Iedereen gaat nog naar Westerveld. Het crematorium heeft wel de architectuurprijs gekregen.

(advertentie)

Geef cultuur de kans

Ons land kent vele toneelgezelschappen. Miljoenen landgenoten maken muziek. Daarnaast zijn er talloze monumenten die bezocht, bewoond en bewonderd kunnen worden. Zo'n kleurrijke cultuur moet gekoesterd worden. En dat lukt niet alleen met overheids-geld. Gelukkig springt het Prins Bernhard Cultuurfonds vaak bij. Per jaar steunen wij 3600 culturele projecten, groot en klein. Onze donateurs zorgen dat cultuur toekomst heeft. **Word ook donateur, voor 25 euro geeft u cultuur de kans.**

www.cultuurfonds.nl

Prins Bernhard Cultuurfonds

Tussen bronnen en beken

Gelegen aan de rand van de Veluwe in de omgeving van Arnhem is het Koninklijk Tehuis voor Oud-militairen en Museum Bronbeek een oase van rust en reflectie. De geschiedenis van het landgoed leest zich uit de officiële benaming.

Een koninklijk tehuis is Bronbeek zeker. In de 19de eeuw was het landgoed in Arnhem eigendom van koning Willem III die het in 1859 schonk aan het ministerie van koloniën. Dit gebeurde met maar één bedoeling: om er een invalidentehuis voor koloniale militairen te stichten. In die tijd kwamen veel oud-militairen terug uit Nederlands-Indië. Ze moesten rondkomen van een zeer karig pensioen. De roep om een tehuis voor oud-militairen te stichten werd steeds sterker. Koning Willem III gaf zijn landgoed aan de koloniale zaak en werd beschermheer en stichter van Bronbeek. In 1863 konden de eerste militairen hun intrek in het huis nemen.

Museum

Een museum is Bronbeek ook. Met de komst van de bewoners midden 19de eeuw kwam een bonte verzameling van curiosa mee. Vele vaandels, wapens, uniformen, en soms zelfs schedels als trofeeën vonden hun weg uit de Indische archipel naar Nederland. In Arnhem werd zo een eigen Indië gecreëerd. Daarnaast ontving Bronbeek veel schenkingen van particulieren die het leven van de oud-militair meer aangenaam moesten maken, zoals boeken, tijdschriften, tuingereedschap maar ook bordspelen en zelfs een orgel. Voor de bewoners hadden de meegebrachte Indische voorwerpen vaak een geheel eigen waarde. Het oude vertrouwde Indië was letterlijk en figuurlijk ver weg en heimwee kon soms hardnekkig de kop op steken. Voor de oud-militairen van Bronbeek kwam daar bij dat velen van hen geen nakomelingen hadden die zich om hun welzijn bekommerden. Met de creatie van hun eigen 'tempo doeloe' kon dit gemis enigszins verzacht worden. Bronbeek kreeg zo een unieke collectie materiaal bij elkaar, gevormd door de eigen bewoners en een basis voor het latere museum.

.. maar ook gedenkplaats

Zoals de titel van het artikel doet vermoeden is er meer te vinden tussen de bronnen en beken op het landgoed. Dankzij de vele monumenten op het gazon is Bronbeek ook een herdenkingsplaats voor de strijd die in de Tweede Wereldoorlog gevoerd is in Oost-Azië. Deze functie is Bronbeek, gezien de respectabele leeftijd van het landgoed, 142 jaar, vrij recent, aan het eind van de 20ste eeuw gaan spelen.

Na de Tweede Wereldoorlog deed een nieuwe wereldorde zijn intrede. Oude imperia verloren hun status en maakten plaats voor de nieuwe indeling tussen Oost en West. De Koude Oorlog nam een aanvang. Ook voor Nederland bleven de gevolgen niet uit. Hoewel Nederland massaal troepen overzee stuurde om het tij te keren, verzelfstandigde Nederlands-Indië in 'Republiek Indonesia'. Het verlies van de kolonie werd nog het meest zichtbaar in de opheffing van het Koninklijk Nederlands Indisch Leger (KNIL) in 1950. Een leger dat 120 jaar het koloniale gezag ondersteunde, hield op te bestaan. De veteranen die gevochten hadden in Indonesië, kwamen naar Nederland. Daarnaast zochten overlevenden van de Japanse kampen een plek in het naoorlogse Nederland. Bij velen leefden traumatische herinneringen maar in het naoorlogse Europa droegen velen oorlogsleed met zich mee. Tijdens de wederopbouw is er dan ook sporadisch een luisterend oor te vinden. Het verwerkingsproces van de mensen met een Indisch verleden kwam pas aan het eind van de 20ste eeuw op gang toen velen op leeftijd raakten en het verleden niet langer meer konden verdringen. Er werden vragen gesteld over dat verleden maar ook kwam de vraag bovendrijven, waarom er na de Tweede Wereldoorlog nooit een plaats is geweest voor veteranen en getroffenen van

die oorlog in Oost-Azië. Anderzijds geven veteranen niet graag toe, dat er in de Indonesische archipel excessen hebben plaatsgevonden.

Desalniettemin kwam er begin jaren negentig een serieus beleid van de grond om oorlogsveteranen, die zowel in Europa als in Oost-Azië gevochten hebben, recht te doen. Bronbeek sprong hier handig op in. Met het creëren van een ontmoetingsplaats voor veteranen, kampslachtoffers en hun nabestaanden trok Bronbeek veel mensen naar het landgoed die ook het museum met een bezoek vereren. Daarmee sloeg het landgoed twee vliegen in één klap. Maar het organiseren van reünies bracht ook logistieke problemen met zich mee. Hoe, maar zeker ook waar, vang je de gasten op? Hoe wordt de inwendige mens versterkt? Is het landgoed goed bereikbaar voor ouderen en rolstoelvriendelijk? Met het uitvoeren van een reünietraak binnen het veteranenbeleid volgden al snel plannen voor de bouw van een ontmoetingsplaats, die een 'Indisch' karakter moest dragen. In 1991 werd begonnen met de bouw van de Kumpulan, dat is Maleis voor ontmoetingsplaats. Behalve een restaurant en toko, moest het gebouw een ruimte herbergen voor exposities en bijeenkomsten. In 1992 opende de Kumpulan zijn deuren.

Oorlogsverleden in marmer en graniet

De nieuwe taak van Bronbeek wordt ook meer en meer zichtbaar op de groene velden van het landgoed. Was er eerst nog maar plaats voor monumenten voor de 'grote helden' uit het koloniale verleden, zoals de generaals K. van der Heyden en J.B. van Heutsz, sinds eind jaren tachtig van de vorige eeuw vult het landgoed zich met monumenten voor de getroffenen van de Tweede Wereldoorlog. Een nieuw bewustzijn creëert een nieuw perspectief op het verleden. In hetzelfde jaar dat koningin Beatrix het Indische monument in Den Haag onthulde, 1985, kreeg het monument voor de slachtoffers van de Japanse vrouwenkampen een plek op landgoed Bronbeek. Dit monument is niet nieuw: het was al eerder in 1971 in Apeldoorn opgericht maar werd, in verband met vandalisme, mid-

den jaren tachtig overgebracht naar Bronbeek. Prinses Juliana verrichtte, voor de tweede keer, de onthulling. En daarna ging het in rap tempo. In 1988 volgde een monument voor de jongenskampen en in 1989 één voor de slachtoffers van de Birma-Siam spoorweg. Een bijzonder monument is dat van het KNIL. Veertig jaar na de opheffing, in 1990, werd dit 'vergeten leger' geëerd met een monument. Prins Bernhard onthulde het. Het gedenkteken bestaat uit twee bronzen figuren, een Molukse en Nederlandse KNIL-soldaat, en een granieten plaat. Ieder jaar wordt hier, op 26 juli, het KNIL herdacht. Juist op een plek die zo doordrenkt is van de geschiedenis van het KNIL als Bronbeek is het monument daar op zijn plaats. Het kreeg dan ook een bijzondere plek, nabij de ingang van het hoofdgebouw.

In de jaren negentig was het even rustig op herdenkingsgebied. Bronbeek sloot een tijdje de museumdeuren toen het grondig werd verbouwd en gerenoveerd maar aan het begin van het nieuwe millennium werden er in één jaar, 2001, drie nieuwe monumenten onthuld. Een topherdenkingsjaar! Naast een monument voor de slachtoffers van het strafkamp Dampit op Oost-Java werd een monument onthuld voor het personeel van de Koninklijke Landmacht dat in actieve dienst is overleden. Bronbeek's betrokkenheid bij Arnhem kwam tot uiting in de onthulling van het monument voor alle overleden Arnhemmers die naar het voormalige Nederlands-Indië waren gestuurd. In augustus 2004 volgde een monument voor de slachtoffers, veelal krijgsgevangenen, van de Japanse zeetransporten.

Men kan zich afvragen of het herdenken van de strijd in Oost-Azië nog wel zin heeft? De overlevenden hebben intussen een hoge leeftijd bereikt en het respectabele landgoed raakt steeds voller met gedenktekens. Zestig jaar na dato heeft, bijna, elke groep slachtoffers wel erkenning gevonden op het landgoed van Bronbeek. Toch kan deze vraag simpel beantwoord worden als gekeken wordt naar de meest recente onthulling, die van het gedenkteken voor de slachtoffers van

de Japanse zeetransporten. Naast de twee overlevenden die het monument onthulden stonden ook hun twee kleinkinderen. Kleinkinderen die, in tijd, ver van de Tweede Wereldoorlog afstonden maar die er ook niet geweest waren als hun grootvader die oorlog niet had overleefd. Zij zijn degene die de verhalen mee krijgen en die niet vergeten. Want dat is waar het om draait bij herdenken: opdat wij niet vergeten.

Liesbeth Brama

In de loop van 2005 zal bij uitgeverij Matrijs een tweede herziene druk verschijnen van W. Bevaart. **Bronbeek. Tempo Doeloe der liefdadigheid.**

Meer informatie:

Uitgeverij Matrijs: www.matrijs.com

Bronbeek: www.bronbeek.nl

Iedere herdenking kent zijn eigen intensiteit en sfeer

(advertentie)

De mensen
van Monuta maken
het verschil.

Monuta
Uitvaartzorg en -verzekeringen

**Meer informatie? Bel gratis 0800-0033
of kijk op www.monuta.nl**

Ineke Verbeek-Kremer - regio 17 (Agglomeratie 's Gravenhage en West-land)

Voorburg, Oude Algemene Begraafplaats:

Er is een aanpak van achterstallig onderhoud. Het enige wat deze begraafplaats aan historische mensen heeft is Aart van der Leeuw en Winkler Prins. De grafsteen van Winkler Prins is verdwenen, maar de plaats van de stoffelijke resten is bekend. Nu wil men de stoffelijke resten van Winkler Prins overplaatsen naar Veendam (hij was hier van 1850 tot 1882 predikant). Nu is de vraag aan de Terebinth of dit zo maar kan. Als mensen suggesties hebben over dit probleem kunnen ze contact opnemen met Ineke.

Guus Rüsing – regio 24 (Limburg)

Excursie met Grafzerkjes: Eind september heeft Guus een excursie gegeven voor de Belgische vereniging "De Grafzerkjes" in Venlo en Tegelen.

Maastricht, Sint Lambertuskerk: De St. Lambertuskerk in Maastricht dreigt te vervallen vanwege het ontbreken van een goede bestemming. Een architectenbureau heeft het plan om van deze lege kerk een columbarium te maken. Dit plan is niet afgeschoten door de gemeente en de Terebinth heeft advies gegeven met betrekking tot de Wet op de lijkbezorging. Architectenbureau Hamers, Voorvelt en Nijssen maakt een haalbaarheidsstudie. Men richt zich voornamelijk op meer welvarende mensen die grote mausolea wensen of kapellen willen overnemen.

Inventarisatie Limburgse begraafplaatsen: De inventarisatie van Limburgse begraafplaatsen is nog steeds in volle gang. Dit wordt gesponsord door het Prins Bernhard Cultuurfonds.

Inventarisatie gemeente Venlo, Tegelen en Blerick: Voor deze begraafplaatsen wordt in samenwerking met de RDMZ (Leon Bok) een waardestelling voor een PIOBB gemaakt.

Tegelen, Oude Kerkhof: Op het Oude Kerkhof in Tegelen wordt een parkeerplaats aangelegd. Er is een advies uitgegaan naar de gemeente met betrekking tot de beenderen. De resten worden herbegraven in het park en er wordt een monument geplaatst. Er vindt een cultuurhistorisch onderzoek plaats.

"zand en stenen" – project: Guus begeleidt een heemkundige vereniging bij de restauratie van monumenten. Dit soms in combinatie met aannemers. Ook dit project is met € 2.500,- gesponsord door het Prins Bernhard Cultuurfonds.

Roermond, Gemeentelijke Begraafplaats: Tijdens Allerheiligen zijn formulieren uitgedeeld om rechthebbenden op te sporen. Niet omdat graven geruimd worden, maar om te inventariseren hoeveel rechthebbenden er nog zijn.

Reuver: Lionsclub Maastricht wil geld doneren voor de restauratie van het Heilig Hart beeld in Reuver. Dit monument betreft geen grafmonument. Het bronzen beeld zou door August Falise gemaakt zijn. De sokkel zou van een Roermondse steenhouwer zijn.

Wim Vlaanderen - regio 10 (Noord Overijssel)

Corrie Burggraaf en Marie Aalbers-Groote, beiden lid van het Historisch Genootschap Lochem Laren Barchem en van de werkgroep Oude Begraafplaats, hebben deze uit 1829 daterende dodenakker geïnventariseerd. De resultaten zijn vastgelegd in een boekwerk van 145 bladzijden, waarin al de namen van de overledenen in alfabetische volgorde zijn vermeld, ook de leeftijd, de dag van begraven en het grafnummer zijn opgenomen.

Onder aanvoering van beide dames heeft het historisch genootschap in het verleden een lange strijd gevoerd met de gemeente Lochem voor het behoud van deze oude begraafplaats. Maar het tij begint te keren, de begraafplaats wordt weer onderhouden en er is goed overleg. Voor het gebouw aan de poort wordt een bestemming gezocht (Columbarium of klein museum?)

Nu dit rapport is uitgebracht, borrelt de vraag bij mij op wanneer er een boek komt over het begraven in Lochem en omstreken in de loop der eeuwen.

Frans Renssen – regio 5 (Noord-oost en Midden Drenthe)

Frans vraagt om op de hoogte gesteld te worden van de aanwezigheid van oude houten stèles (van voor de Tweede Wereldoorlog) welke nog worden aangetroffen op begraafplaatsen/kerkhoven.

Assen: Problematiek Noorder- & Zuiderbegraafplaats Assen. Landschapsarchitect Vroom maakte aan het begin van de vorige eeuw het ontwerp hiervan. Leon maakt pre-advies. Geadviseerd wordt om hierbij zeker ook de Nederlandse Tuinen Stichting te betrekken.

Tynaarlo: Correspondentie met Leon over Gemeente Tynaarlo betreffende begraafplaatsen. Onder andere 'Dennenoord', een oude psychiatrische inrichting en aandacht voor enkele waardevolle monumenten van de bewoners van 'Laarwoud'.

Restauratie begraafplaats Roosendaal

Dankzij de vasthoudendheid van ons lid Trinett Aadriaanse heeft de gemeente Roosendaal eindelijk een krediet beschikbaar gesteld voor de restauratie van de begraafplaats aan de Bredaseweg te Roosendaal.

Deze begraafplaats met een museumveld aan prachtige monumenten is gesloten sinds 1990. Sindsdien heeft er een enorm verval plaats gevonden. Niet alleen door vandalisme, maar ook door het ondoordacht verwijderen van verschillende monumenten.

Onder leiding van het bedrijf Monumenta uit Slochteren, een bedrijf dat in Groningen de monumenten op begraafplaatsen en kerkhoven restaureert, en ondergetekende zullen vrijwilligers de grafstenen opknappen en herstellen. In september van dit jaar gaan de werkzaamheden beginnen.
Wim Vlaanderen

Ledenservice reeks Funeraire Cultuur

De Terebinth is in 2001 begonnen aan een reeks boekjes over de funeraire cultuur van Nederland. De hoofdreeks besteedt aandacht aan Amsterdam, alle provinciale hoofdsteden en een regio in elke provincie. Behalve het inleidende deel *Doodse dingen* zijn tot nu toe verschenen de delen: Den Haag, Zwolle, Alblasserwaard & Vijfheerenlanden, Amsterdam, Arnhem, Utrecht (stad), Regio Eindhoven, Utrechtse Heuvelrug en Leeuwarden.

In 2002 is een deelreeks ontstaan die alle regio's van Zuid-Holland omvat. Verschenen zijn: Drechtsteden, Midden-Holland, Regio Rotterdam, Hoekse Waard & Goeree-Overflakkee, Delft & Westland, Voorne-Putten, Bollenstreek (ZH) en de regio Leiden.

De winkelprijs is € 9,98 per deel, *Doodse dingen* kost € 11,98. Leden kunnen een of meer delen met korting bestellen voor respectievelijk € 7,96 en € 9,98 (incl. verzendkosten). Wie zich inschrijft voor twaalf of meer delen krijgt *Doodse dingen* gratis.

Bestellingen kunt u verzenden naar:

Postbus 85177
3009 MD Rotterdam
faxen: 010 - 421 2762 of
mailen: terebinth@box.nl

Meer informatie over de reeks vindt u op de website:
www.terebinth.nl.

Bon (s.v.p. uw voorkeur aankruisen)

Hoofdreeks

- ik schrijf in voor 24 delen voor een totaalbedrag van 191 euro inclusief verzendkosten. Het inleidende deel krijg ik gratis.
- ik schrijf in voor 12 delen voor een totaalbedrag van 95,50 euro inclusief verzendkosten. Het inleidende deel krijg ik gratis.
- ik schrijf in voor de 2, 3 of 4 delen die in 2004 verschijnen voor een bedrag van 7,96 euro per deel inclusief verzendkosten.

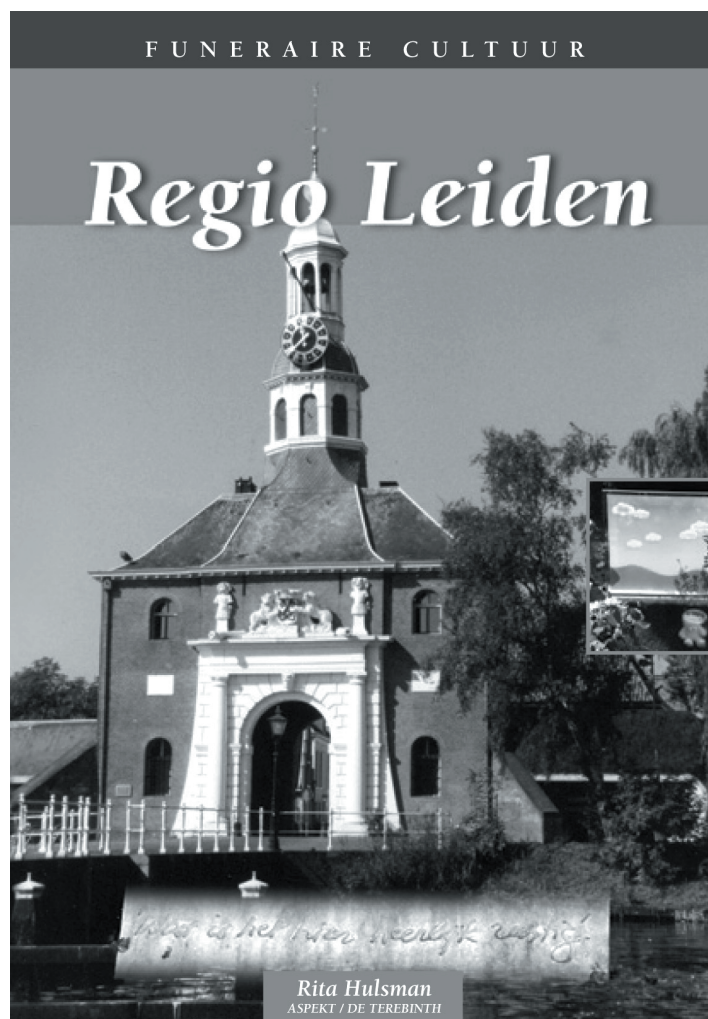
Naam: _____

Adres: _____

Postcode: _____ Plaats: _____

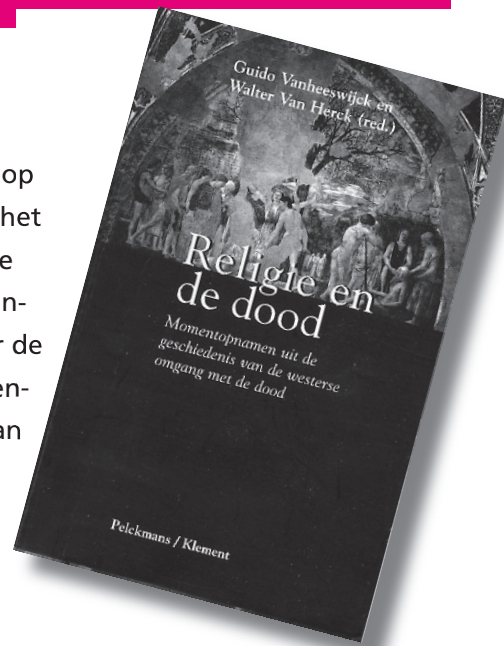
Telefoon: _____

Datum: _____ Handtekening: _____

Hiernamaalsreizen

De meeste teksten die in *Religie en de dood* zijn opgenomen, gaan terug op lezingen die in het voorjaar van 2003 in Antwerpen werden gehouden in het kader van het project *Religie heen terug*, dat georganiseerd werd door de Katholieke Universiteit Leuven, de Universiteit Antwerpen en de Cera Foundation. Hoofdthema's waren de houding van de westerse mens tegenover de dood en de rol van religie rond het sterven. In vijf hoofdstukken laten evenzoveel auteurs iets van die ontwikkeling zien. Ze doen dat aan de hand van een reis door de tijd. In het eerste hoofdstuk komen de ziel, reïncarnatie en het hiernamaals in het oude Griekenland aan de orde. Een ingewikkelde materie, die er voor de leek niet veel duidelijker op wordt. Dat komt mede door de tussengevoegde gedeelten over de situatie in latere perioden.

De bijdrage over de Middeleeuwen is helderder. Toen was de mens intensief bezig met het leven na de dood. Niet verwonderlijk in een tijd waarin de epidemieën elkaar snel opvolgden. Talloos waren de verbeeldingen van het hiernamaals, vaak in de vorm van visioenen zoals bij Jacomijne, die ten dode was opgeschreven. Joelende duivels eisten haar ziel op, omdat ze geen vlekkeloos leven had geleid. Maar ze kreeg een herkansing. Op de terugweg naar de aarde kwam Jacomijne langs hel en vagevuur waar ze oude bekenden ontmoette die de vreselijkste martelingen ondergingen. Deze en andere visioenen van hiernamaalsreizigers gaven vooral een kijkje in hel en vagevuur. Die ervaringen kon de kerk goed gebruiken om mensen op het rechte pad te houden.

De 17de eeuw kenmerkte zich door een onbevangen directheid in de omgang met en het spreken over de dood als deur naar een eeuwig, zalig leven. Geschriften uit die tijd gaan uitvoerig in op de laatste dagen van sterven. Zij worden door predikanten, familieleden, vrienden en burens bijna uitbundig begeleid tot aan de drempel van de dood.

In de daaropvolgende eeuw begonnen filosofen en andere verlichte geesten twijfel te zaaien aan de christelijke opvatting van een voortbestaan in het hiernamaals, waarna de dekloralisering van de dood intrad, zoals dat hier zo mooi genoemd wordt. Dat de onsterfelijkheid van de individuele

mens gaandeweg bij velen op losse schroeven kwam te staan, werd mede veroorzaakt door kennismaking met andere religies als hindoeïsme en boeddhisme. Reisde de individuele ziel na de dood naar de hemel, of ging hij als een regendruppel naamloos op in de grote zee van het zijn? Het christelijk geloof met zijn belofte van de hemel verdween bij het sterven naar de achtergrond. De opvatting won terrein dat er na de dood helemaal niets meer was. Maar de talloze imposante monumenten die in de 19de eeuw op de Europese begraafplaatsen verrezen, laten zien dat de gedachte om tot niets gereduceerd te worden voor velen onverdraaglijk was. In een grafmonument wilde men toch graag tot in eeuwigheid voortleven.

In het derde kwart van de 20ste eeuw bereikte het taboe op de dood zijn hoogtepunt. Sterven gebeurde meestal in een ziekenhuis, thuis opbaren was er bijna niet meer bij, de uitvaart had plaats in besloten kring en de graftekens waren sober en uniform.

Tegenwoordig is de dood weer bespreekbaar en enigszins teruggebracht in de samenleving, maar het christelijke hiernamaals heeft zijn aantrekkingskracht verloren. Er is nauwelijks meer aandacht voor het zielenheil van de overledene, des te meer voor het verdriet van de nabestaanden. Dat laatste is goed te zien aan de inscripties op grafstenen.

Door de enorme hoeveelheid informatie vervat in korte bijdragen, laat dit boek zich niet altijd even vlot lezen. Maar wie zich verder in het onderwerp wil verdiepen, krijgt meer dan voldoende stof aangereikt.

Vanheeswijck, G. en Van Herck, W. (red.), *Religie en de dood*. (Kampen/Kapellen: Uitgeverij Klement/Uitgeverij Pelckmans, 2004, ISBN 90 77070 52 4, 158 blz., € 15,95)

Rita Hulsman

'Hier rust o wandelaar...'

De Stichting Groninger Kerken beijvert zich voor de instandhouding van, zoals de naam al aangeeft, oude kerken in het Groningse landschap. Veel kerken werden door de stichting gerestaureerd en konden hierdoor hun oorspronkelijke functie behouden of hebben een nieuwe bestemming gekregen. Lange tijd waren vele oude kerkhoven letterlijk ten dode opgeschreven. Met het verdwijnen van de gebruiksfunctie verdween ook het onderhoud aan deze vaak eeuwenoude plekken. Terreinen en bijbehorende groenelementen werden verwaarloosd, grafmonumenten vielen om en verdwenen soms onder het maaiveld

In het kader van het project *'Kerken in het groen'* werd planmatig gewerkt aan het onderhoud en herstel van vijftig cultuurhistorisch en landschapelijk zeer waardevolle terreinen. De Stichting heeft inmiddels de zorg over twintig kerkhoven.

In de serie Groninger Kerkhoven zijn twee deeltjes verschenen; in mei 2006 het derde deeltje met als thema lijkenhuisjes.

'Die onder deze grafzerk ligt' is een fraai vormgegeven boekje over de grafstenen in en om de kerk van Zuurdijk. De geschiedenis van dit Groninger dorp gaat terug tot 1287. Hoewel de dijk nog nauwelijks in de dorpskern zichtbaar is, ontstond 'Sutherdieke' op de oudste (zuidelijke) dijk die het vroegere eiland Marne beschermde. De 13de-eeuwse Hervormde kerk en korenmolen 'De Zwaluw' uit 1858 zijn prominent aanwezig in het langgerekte dorp. De Stichting Groninger Kerken kreeg de kerk in 1974 in haar bezit. De vloer van het sobere kerkje is geplaveid met fraaie grafstenen. Ook op het kleine kerkhof zijn enkele familiegraven terug te vinden. De rijk versierde zerken van de familie Eijes-Roelfs, een vooraanstaand en rijk boerengeslacht, laten zich lezen als een familiechroniek. De grafschriften geven in fraaie bewoordingen melding van de voor- en tegenspoed (overleden aan de gevolgen van de kinder-siekte) van de familieleden. Op de middenpagina is een overzichtelijke stamboom opgenomen.

Ook *'Hier rust o wandelaar'*, het tweede deeltje in de serie Groninger kerkhoven, is een goed verzorgde uitgave met sfeervolle foto's en informatieve kaderteksten.

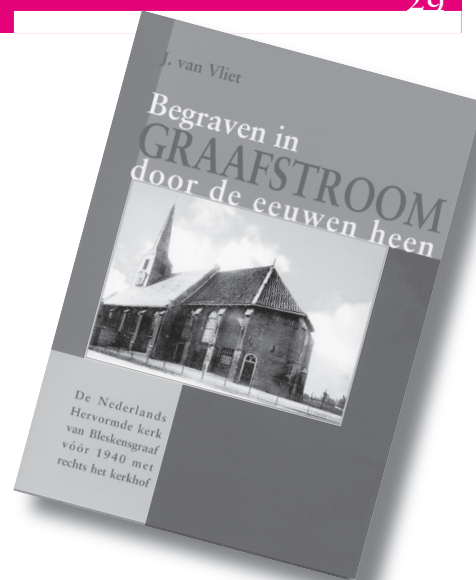
In het Groninger Land zijn opmerkelijk veel oude graftekens bewaard gebleven, vaak met bijzondere symboliek en opschriften.

Dit deeltje beschrijft enkele graftekens van mensen die om welke reden dan ook bekend werden, een bijzonder leven leidden, een tragisch levenseinde vonden of een opmerkelijk grafschrift kregen.

De titel van het boekje is afkomstig van de grafsteen van Jantje Hazewinkel die op 19 januari 1856 overleed op het schip Tasmania waarop haar man kapitein was. Ze kreeg geen zeemansgraf maar werd veel later op het kerkhof van Veendam begraven.. *'Hier rust o wandelaar, mijn teer beminde vrouw; Zij die mij heeft verzeld, met liefde deugd en trouw [...]'*.

Beide boekjes nodigen uit voor een bezoek aan de kerken en kerkhoven in het Groninger Land.

De stichting geeft naast deze serie nog tal van goed gedocumenteerde kerkbrochures en routes, zoals 'Groninger kerken op de fiets', uit.

Ijnte Botke, *Die onder dezen grafzerk ligt*. Graf- en gedenkstenen in en om de kerk van Zuurdijk 1773 - 1885. (ISBN 9073453186, € 6,-)

Reint Wobbes, *Hier rust o wandelaar* ...Opmerkelijke grafschriften in Groningerland. (ISBN 9073453216, € 6,-)

Te bestellen bij:
Stichting Oude Groninger Kerken,
Aweg 5c,
9718 CS Groningen,
tel. 050-3123569,
internet www.groningerkerken.nl

Bartho Hendriksen

Excursie Enschede en Glane

Het is al weer zes jaar geleden dat de Terebinth een excursie organiseerde naar Oost Nederland.

Was het toen de Oosterbegraafplaats te Enschede die we bezochten, nu staat de Westerbegraafplaats op het programma. Achter een royale entree met prachtig toegangshek ligt "Gedenkpark De Wester" waarvan de aanleg, voor wat betreft het oude gedeelte met veel groen en bemoste slingerpaden, teruggrijpt op de Engelse landschapsstijl. Naast het algemene deel is er een katholiek, islamitisch en joods deel ingericht. Inmiddels werden ook een strooiveld en een urnentuin aangelegd, welke laatste door zijn artistieke vormgeving een (landelijke) eerste prijs ontving. Kortom, het is goed toeven in deze romantische tuin.

Datum: Zaterdag 18 juni 2005
Plaats: Westerbegraafplaats,
 Hengelsestraat 487, Enschede
Inlichtingen: Bij organisator Puck Kooij, tel. 053-4358159

Programma:

10.30 uur: Ontvangst met koffie/thee en krentewegge in aula Westerbegraafplaats.
 11.00 uur: Inleiding en rondleiding door de heer Jurje Hardiek, begraafplaatsbeheerder.
 12.30 uur: Nuttigen (zelf meegebrachte lunch).
 Voor koffie/thee en fruit wordt gezorgd.
 13.15 uur: Vertrek naar St. Ephrem, Glane/Losser, Glanerbrugstraat 33 (ca. 12 km en deelnemers met auto nemen deelnemers van openbaar vervoer mee)
 13.45 uur: St. Ephrem, Glane, Syrisch-orthodoxe kerk/klooster/begraafplaats.
 Inleiding en rondleiding door pater Saït Sakici.
 15.30 uur: Einde excursie

's Middags wordt een bezoek gebracht aan St. Ephrem de Syriër, het centrum van de Syrisch-orthodoxe gemeenschap, waar het klooster, de kathedraal en het kerkhof bezichtigd worden. Hier zetelt de aartsbisschop, temidden van zo'n tienduizend (Twentse) Suryoye, voornamelijk afkomstig uit Zuidoost Turkije. De leden van deze vroegste christelijke kerk kwamen als "gastarbeider" of als vluchteling in de jaren zestig en zeventig naar Nederland. Onwillekeurig word je getroffen door de eenvoud en stilte die heersen in dit gebouwen- en kerkhofcomplex, gelegen temidden van de weilanden. Een andere wereld, zeker als je de tweetalige grafstenen bekijkt, waarop vooral het fraaie gekalligrafeerde Aramese schrift opvalt.

Aanmelden: Vóór 11 juni 2005 bij Anne Marie van der Wal, tel. 038-4544228 of e-mail harm.wal@planet.nl
 Bij opgave alstublieft. vermelden of u met openbaar vervoer of auto komt.
Kosten: € 6,00. Gelieve dit bedrag over te maken op giro 335536 ten name van Vereniging de Terebinth te Rhenen, onder vermelding van excursie Enschede

Aantal deelnemers: maximaal 25 personen
 (bij meer aanmeldingen wordt later dit jaar een herhaling georganiseerd)

Wilt u bij verhindering zo snel mogelijk bericht geven, dit i.v.m. een eventuele wachtlijst!

Routebeschrijving: Op verzoek bij aanmelding.
 De routebeschrijving Enschede-Glane wordt ter plekke uitgedeeld.
 Parkeergelegenheid bij Westerbegraafplaats en St. Ephrem in ruime mate aanwezig.

Deelnemers met auto wordt verzocht deelnemers zonder auto aan het eind van de excursie naar NS-station Enschede te brengen.

De Kop van Noord Holland 19 maart 2005

Ondanks het feit dat de kop van Noord Holland voor veel leden niet direct naast de deur is, waren zaterdag 19 maart zo'n 30 leden aanwezig op de begraafplaats in Den Helder. Deze ligt in Huisduinen - een voormalig Waddeneiland - en mag zeker tot een van de belangrijkste begraafplaatsen van ons land worden gerekend. Het is een plek waarop vanaf het begin van de 17^e eeuw tot heden wordt begraven. Ook de "aanzienlijken" vonden hier in de 17^e en 18^e eeuw, in tegenstelling tot wat elders gebruikelijk was, hun rustplaats. De begraafplaats geeft een mooi overzicht van de door de eeuwen heen gebruikte grafbedekkingen. Tot de juweeltjes behoren zeker de fraaie 17^e- en 18^e-eeuwse commandeurszerken die zo

karakteristiek zijn voor de Waddeneilanden. De bezoeker kan er hier nog vele tientallen bekijken. Onze enthousiaste begeleider de heer J.T. Bremer wist er op meeslepende wijze over te vertellen. Zonder andere graftekens tekort te willen doen, wijs ik op het zeer bijzondere gietijzeren grafmonument van Gobius uit het midden van de 19^e eeuw. Gietijzeren grafmonumenten behoren zeker tot de zeldzaamheden; restauratie van dit sterk in verval verkerend monument is dan ook hard nodig. Ook het monument voor Cornelis Rijkers, waarschijnlijk een werkstuk van de bekende ceramist W.C. Brouwer, mag worden gerekend tot een van de topstukken op de begraafplaats. Opmerkelijk zijn enkele houten graftekens die helaas in zeer deplora-

Petten, museale opstelling oude grafzerken

Oude begraafplaats Bergen

bele staat verkeren. Hout was het goedkoopste materiaal voor grafbedekking, maar ook het meest kwetsbare. Na een geanimeerde lunch vertrok het gezelschap naar Petten. Het oude dorpje Petten werd in de periode 1942-1943 op last van de Duitsers gesloopt om een verdedigingslinie tegen een geallieerde invasie aan te leggen. Tot de afgebroken gebouwen behoorde ook de kerk waarin onder de houten vloer nog allerlei interessant grafzerken verborgen lagen. Dank zij de inspanningen van de Inspecteur Kunstbescherming kon een aantal zerken voor het nageslacht behouden blijven. Wie nu het dorpje bezoekt zal midden in het dorp een ommuurde begraafplaats aantreffen waar

heden ten dage nog steeds wordt begraven, maar waar ook een museale opstelling van uit de kerk afkomstige zerken valt te bewonderen. De zerken zijn bij elkaar gelegd en roepen de herinnering op aan een oude kerkvloer, mede door het feit dat als opvulling tussen de zerken hardstenen tegels zijn gebruikt. De zerken zijn tegen weersinvloeden beschermd door ventilerende beglaasde kasten. Tot de bewaard gebleven topstukken behoort zeker de grote zerk van Mattis Rogge, die in 1563 overleed.

Het sluitstuk van de excursiedag vormde de oude begraafplaats van Bergen: een prachtige oase van rust midden in een drukbezocht dorp. Het was de familie Van Reenen die in 1863 een stuk grond beschikbaar stelde voor een nieuwe begraafplaats. De dodenakker was een ontwerp van gemeentearchitect C. Stuurman Czn en kende een deel voor protestanten en niet-gelovigen en een rooms-katholiek deel. Ruim 1700 Bergenaren vonden er tot het begin van de twintiger jaren van de vorige eeuw hun laatste rustplaats. De begraafplaats werd in 1965 gesloten. Dat bleef niet zonder gevolgen: al snel vonden vernielingen plaats en begon verwildering te ontstaan. Dankzij een initiatief van de Rotary Club Bergen en de Historische Vereniging Bergen werd dat aangepakt. De excursiegangers konden dat met eigen ogen bekijken. Na te zijn welkom geheten door de heer Kroon, voorzitter van de Historische Vereniging, werden we getraceerd op de resultaten van hun inspanningen: de wildernis van weleer is veranderd in een prachtige tuin met een interessante collectie graftekens. Men is bescheiden te werk gegaan bij het weghalen van al te overdadige begroeiing en kleine reparaties zijn met veel zorg verricht: het resultaat mag er dan ook zijn. Het aardige is dat je als bezoeker nergens het idee krijgt dat de begraafplaats grondig is opgeknapt en zo hoort dat ook. De excursiegangers kunnen terugzien op een door Anita van Breugel voortreffelijk georganiseerde dag.

Meindert Stokroos

Begraafplaats Huysduinen, gietijzeren grafmonument

Agenda

16 juni

Op donderdag 16 juni viert de Nederlandse Tuinenstichting haar 25-jarig bestaan in de tuinen en het park van de Uytwijck te Hilversum. Opgave deelname: bij het bureau van de Nederlandse Tuinenstichting, telefoon 020 - 623 50 58 of e-mail nederl.tuinenst@hetnet.nl

18 juni

Excursie Enschede en Glane

Van 23 tot en met 26 juni 2005

Jaarvergadering Arbeitsgemeinschaft für Friedhof und Denkmal Duitsland, te Görlitz. Aldaar zijn een paar prachtige barokke begraafplaatsen en ook de stad Görlitz is de moeite waard. Terebinthers die een vergadering en excursies van de Arbeitsgemeinschaft mee willen maken kunnen zich opgeven bij Wim Vlaanderen, e-mail: vlaanderenmei@hetnet.nl of telefoon/fax 038 4531526.

27 augustus tot en met 3 september

Funeraire reis door Zuid-Duitsland en Oostenrijk. Inlichtingen, Rindert Brouwer, e-mail: terre.aarde@planet.nl, telefoon 040 - 212 17 91

30 september tot en met 2 oktober

Driedaagse reis van de Grafzerkjes naar Amsterdam, met bezoeken aan joodse begraafplaats Beth Haim, de Nieuwe Oosterbegraafplaats, en begraafplaats Zorgvlied.

Terebinth leden worden van harte uitgenodigd hieraan deel te nemen. Informatie Jacques Buermans, e-mail buermans@scarlet.be

Bezoekers bekijken op bevrijdingsdag de op dodenherdenking gelegde kransen op de Canadese begraafplaats Holten.